مجلّهٔ طب سنّتی اسلام و ایران، سال شانزدهم، شمارهٔ دوم، تابستان ۱۴۰۴

مقالهٔ مروری
(روایتی)

مرور تاریخی کاربردهای دارویی رازیانه در متون طب ایرانی

جمیله خوش‌صورت[الف]، نرگس تاجیک[ب،ج*]

[الف]کمیتهٔ تحقیقات دانشجویی، دانشکدهٔ سلامت و دین، دانشگاه علوم پزشکی قم، قم، ایران
[ب]گروه تاریخ پزشکی، دانشکدهٔ طب ایرانی، دانشگاه علوم پزشکی تهران، تهران، ایران
[ج]انجمن علمی دانشجویی تاریخ پزشکی، مرکز تحقیقات علمی دانشجویان، دانشگاه علوم پزشکی تهران، تهران، ایران

چکیده

در این مقاله، با هدف بررسی تاریخی کاربردهای دارویی گیاه *رازیانه* (*Foeniculum vulgare* Mill) در متون طب سنتی ایرانی، متون شاخصی همچون *الحاوی فی الطب* اثر محمدبن‌زکریای رازی، *القانون فی الطب* اثر ابن‌سینا، *الابنیه عن حقایق الادویه* اثر ابومنصور موفق هروی، *ذخیرهٔ خوارزمشاهی* اثر سید اسماعیل جرجانی و مخزن *الادویه* اثر عقیلی خراسانی از نظر تطبیقی تحلیل شدند. این پژوهش به شیوه‌ای کیفی و با رویکرد تاریخی-تحلیلی، به استخراج داده‌هایی دربارهٔ اندام‌های مورداستفاده، شیوه‌های مصرف، بیماری‌های هدف و ویژگی‌های مزاجی گیاه پرداخته است. یافته‌ها نشان می‌دهد رازیانه در طب ایرانی به‌عنوان گیاهی با مزاج گرم و خشک، جایگاهی ممتاز داشته و برای درمان اختلالات گوارشی، تنفسی، بینایی، افزایش شیر، تنظیم قاعدگی و دفع سموم از آن استفاده می‌شده است. تفاوت‌هایی در تأکید بر کاربردهای خاص در منابع گوناگون مشاهده می‌شود که بازتاب‌دهندهٔ نگرش‌ها و تجارب متفاوت حکمای طب ایرانی است. تحلیل تطبیقی این داده‌ها با شواهد داروشناسی نوین می‌تواند زمینه‌ساز استفادهٔ علمی و بالینی از این گیاه در پزشکی مکمل و داروسازی سنتی باشد.

تاریخ دریافت: تیر ۱۴۰۴
تاریخ پذیرش: مرداد ۱۴۰۴

کلیدواژه‌ها: رازیانه؛ تاریخ پزشکی؛ طب ایرانی؛ داروشناسی

مقدمه

طب ایرانی به‌عنوان بخش مهمی از میراث علمی و فرهنگی بشر، در طول قرون متمادی نقشی حیاتی در پیشگیری، تشخیص و درمان بیماری‌ها ایفا کرده است. در تمدن‌های کهن، از جمله ایران، هند، چین و یونان، استفاده از گیاهان دارویی بر پایهٔ مشاهده‌های تجربی، انتقال سینه‌به‌سینهٔ دانش و نگارش متون تخصصی، بنیان‌گذار نظام‌هایی پیچیده و منسجم در طبابت شد. یکی از گیاهان برجسته‌ای که در این نظام‌ها همواره موردتوجه قرار داشته، رازیانه (*Foeniculum vulgare* Mill) است که از تیرهٔ چتریان (Apiaceae) بومی منطقهٔ مدیترانه بوده و در طول زمان به مناطق مختلف جهان گسترش یافته است (۱).

شواهد تاریخی حاکی از آن است که رازیانه از دوران تمدن‌های باستان استفاده می‌شده و نقش مهمی در جنبه‌های مختلف زندگی انسان داشته است. در مصر و یونان باستان، رازیانه هم به‌عنوان غذا و هم دارو به کار می‌رفت، درحالی‌که در چین عمدتاً به‌عنوان درمانی برای گزیدگی مار از آن استفاده می‌شد (۲، ۳). رومی‌ها و هندی‌های باستان، رازیانه را به‌طور خاص برای میوه‌های معطر آن کشت می‌کردند و از آن در مصارف خوراکی و دارویی بهره می‌بردند (۲).

فراتر از کاربردهای درمانی و خوراکی، رازیانه در برخی فرهنگ‌ها دارای جایگاهی نمادین و معنوی نیز بوده است. منابع تاریخی نشان می‌دهند که این گیاه در آیین‌های مذهبی و مراسم

Please cite this article as:
Khoshsourat J, Tajik N. A historical review of the medicinal uses of Fennel in Persian Medicine. Journal of Islamic and Iranian Traditional Medicine. 2025;16(2):79-86. doi:10.22034/jiitm/16.2.8

Copyright: ©Journal of Islamic and Iranian Traditional Medicine. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.

* فرد مسئول مکاتبات: tajik-n@razi.ac.ir

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-10-31]

[DOI: 10.22034/jiitm/16.2.8]

جادویی به کار می‌رفته است. چنین جنبه‌ای از معنویت، در سنت‌های منطقهٔ پرووانس فرانسه نیز قابل‌مشاهده است (۲، ۴).

رازیانه یکی از قدیمی‌ترین گیاهان دارویی جهان محسوب می‌شود که انسان‌ها قرن‌ها از خواص آن بهره‌مند بوده‌اند (۵). اهمیت تاریخی این گیاه را می‌توان در حضور آن در متون پزشکی معتبر دیگر نقاط مشاهده کرد؛ از جمله در دارونامهٔ آیورودا در هند که در آن رازیانه به‌عنوان جزء اصلی ترکیبات گیاهی برای درمان انواع بیماری‌ها ذکر شده است (۶).

رازیانه حاوی ترکیبات فعالی نظیر آنتول (Anethole)، فنکون (Fenchone)، استراگول (Estragole) و فلاونوئیدها (Flavonoids) است که در منابع طب ایرانی، به‌عنوان دارویی مؤثر در درمان مشکلات گوارشی، اختلالات قاعدگی، دردهای ناشی از نفخ، بیماری‌های چشمی، اختلالات تنفسی و حتی تقویت قوای جنسی و ذهنی موردتوجه حکمای بزرگی چون زکریای رازی (۷)، ابن‌سینا (۸)، موفق‌بن‌علی هروی (۹)، جرجانی (۱۰) و عقیلی خراسانی (۱۱) قرار گرفته است. بررسی این منابع نشان می‌دهد که هر یک از این دانشمندان براساس مشاهدات بالینی، تجربیات و دیدگاه‌های فلسفی‌ـپزشکی خود، به کاربردهای خاصی از این گیاه اشاره کرده‌اند.

با وجود گسترش طب نوین، اهمیت بازخوانی و تحلیل منابع کهن به‌منظور استخراج دانش اصیل و بومی، بیش از پیش موردتوجه پژوهشگران حوزه‌های تاریخ علم، داروسازی ایرانی و پزشکی مکمل قرار گرفته است. بازشناسی دیدگاه‌های گذشته می‌تواند ضمن مستندسازی ارزش‌های علمی تمدن‌های کهن، بستر مناسبی برای پژوهش‌های تطبیقی، بررسی اثربخشی تجربی داروها و حتی طراحی فرمولاسیون‌های نوین بر پایهٔ گیاهان دارویی فراهم کند.

در این میان، مطالعهٔ تاریخی کاربردهای دارویی رازیانه در منابع پزشکی کهن، فرصتی ارزشمند برای شناخت سیر تحول نگاه طبیبان پیشین به این گیاه فراهم می‌آورد. در این پژوهش، با تمرکز بر متون مهمی *نظیر القانون فی الطب ابن‌سینا*، الحاوی و *طب منصوری* رازی، *الابنیه عن حقایق الادویه* تألیف هروی و *مخزن الادویهٔ عقیلی* خراسانی تلاش می‌شود تا وجوه اشتراک و تفاوت در توصیه‌ها، دوز مصرف، روش‌های تهیه و بیماری‌های موردهدف، بررسی و تحلیل شود. نتایج این مطالعه می‌تواند به درک بهتر از پیوستگی تاریخی دانش پزشکی، کاربرد علمی طب ایرانی در دوران معاصر و نیز غنی‌سازی منابع دارویی با تکیه بر شواهد کهن یاری رساند. همچنین، تحلیل مقایسه‌ای این داده‌ها با یافته‌های جدید داروشناسی، امکان تطبیق و ارزیابی مجدد اثربخشی رازیانه را در چارچوب پژوهش‌های تجربی و آزمایشگاهی فراهم می‌کند.

روش کار

این پژوهش یک مطالعهٔ کیفی با رویکرد تاریخی‌ـتحلیلی است که با هدف شناسایی و تحلیل کاربردهای دارویی گیاه *رازیانه* (*Foeniculum vulgare*) در متون پزشکی کهن ایرانی و انجام مقایسه‌ای تطبیقی میان آنها طراحی و اجرا شد. در مرحلهٔ نخست، مجموعه‌ای از منابع معتبر و شاخص در طب سنتی و اسلامی انتخاب شدند. این آثار شامل *الحاوی* اثر محمدبن‌زکریای رازی، *القانون فی الطب* اثر ابن‌سینا، *الابنیه عن حقایق الادویه* تألیف هروی، *ذخیرهٔ خوارزمشاهی* از سید اسماعیل جرجانی و *مخزن الادویه* نوشتهٔ عقیلی خراسانی بودند. دلیل انتخاب این منابع، جایگاه برجستهٔ آنها در تاریخ پزشکی ایران، جامعیت مطالب داروشناسی و فراوانی ارجاعات در آثار بعدی بوده است. به‌منظور استخراج اطلاعات مرتبط، جست‌وجویی هدفمند با تمرکز بر واژه‌های «رازیانه»، «بادیان»، «رازیانج» و معادل‌های عربی آنها صورت پذیرفت. سپس، داده‌های مربوط به اندام مورد استفادهٔ گیاه (میوه، برگ، ریشه و غیره)، شیوه‌های مصرف (خوراکی، موضعی، بخور و ...)، دوز مصرف، نوع بیماری یا اختلال هدف، احتیاط‌ها و عوارض جانبی به‌صورت نظام‌مند از منابع انتخاب‌شده، استخراج و در جدول‌هایی طبقه‌بندی شدند. تحلیل داده‌ها با بهره‌گیری از روش تحلیل محتوای کیفی انجام گرفت و در قالب یک رویکرد تطبیقی، شباهت‌ها و تفاوت‌های کاربردهای درمانی رازیانه در منابع مختلف شناسایی و مقایسه شد.

یافته‌ها

نتایج حاصل از بررسی و تحلیل محتوای متون پزشکی کهن نشان داد که گیاه رازیانه در منابع طب ایرانی به‌عنوان یکی از

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-10-31]

[DOI: 10.22034/jiitm/16.2.8]

داروهای پرکاربرد با طیف وسیعی از کاربردهای درمانی معرفی شده است. در ادامه، یافته‌ها در سه محور اصلی شامل معرفی و جایگاه علمی حکمای موردمطالعه، معرفی و انواع رازیانه و خواص دارویی رازیانه در متون پزشکی کهن ارائه می‌شود.

معرفی و جایگاه علمی حکمای موردمطالعه

۱) محمدبن‌زکریای رازی

ابوبکر محمدبن‌زکریای رازی (رازی) پزشک، کیمیاگر و فیلسوف ایرانی بود که تقریباً در سال ۲۵۱ هق (۸۶۴ تا ۸۶۵ م) در ری (نزدیک تهران کنونی) زاده شد و حدود سال ۳۱۳ هق (۹۲۴ تا ۹۲۵ م) درگذشت .رازی بیش از ۲۰۰ اثر تألیف کرد که نزدیک نیمی از آنها در زمینهٔ پزشکی است .از جمله آثار مهم پزشکی او می‌توان به *الحاوی* (Liber Continens) و *المنصوری فی الطب* اشاره کرد که دانش طبی زمانه را همراه با تجربه‌های شخصی او گرد آورده‌اند. رازی نخستین کسی بود که تفکیک دقیق آبله از سرخک را مطرح کرد و اصول اخلاق پزشکی را نیز در آثار خود برجسته نمود. او در سنت طب ایرانی به‌عنوان یکی از برجسته‌ترین طبیبان قرون وسطی شناخته می‌شود و علوم داروشناسی پس از او نیز بسیار مدیون تألیفات اوست (۱۲).

۲) ابن‌سینا (ابوعلی سینا)

ابوالحسین علی‌بن‌عبدالله، مشهور به ابن‌سینا یا «شیخ الرئیس»، حدود سال ۳۷۰ هق (۹۸۰ م) در افشانهٔ بخارا زاده شد و در سال ۴۲۸ هق (۱۰۳۷ م) در همدان درگذشت. او از کودکی در زمینه‌های گوناگون علمی استعداد داشت و تا بزرگسالی حدود ۴۵۰ اثر (از جمله ۲۴۰ اثر موجود) در حکمت، طب، منطق و دیگر علوم نگاشت. مهم‌ترین اثر طبی او کتاب *القانون فی الطب* است که یک دائره‌المعارف پزشکی جامع به زبان عربی است؛ این کتاب که در ۵ جلد تدوین شده، تا قرن‌ها در آموزش پزشکی اروپا تدریس می‌شد. ابن‌سینا به‌خاطر دانش ژرف و تأثیر پایدارش، در سنت پزشکی ایرانی جایگاهی ممتاز دارد (۱۳).

۳) موفق‌بن‌علی هروی

محقق و پزشک ایرانی موفق‌بن‌علی هروی در حدود قرن پنجم هق (۱۱ م) زندگی می‌کرد. او *کتاب الابنیه عن حقایق الادویه* را نگاشته که یکی از قدیمی‌ترین متون فارسی در زمینه داروشناسی است. این اثر شامل توضیحاتی دربارهٔ خواص داروهای گیاهی و معدنی می‌باشد که متأثر از سنت‌های پیشین طب اسلامی به زبان فارسی تألیف شده است. برخی منابع از کتابی با عنوان *تقریب الادویه و الاغذیه* نیز نام برده‌اند که به او یا پیروانش نسبت داده شده، هرچند اطلاعات دقیقی از زمان و محتوای آن در دست نیست. آثار موفق هروی، همچون دیگر پزشکان دورهٔ اسلامی، پایه و الگویی برای حکیمان پس از او در سنت طب ایرانی به شمار می‌آیند (۱۴).

۴) سید اسماعیل جرجانی

سید زین‌الدین اسماعیل‌بن‌حسن جرجانی در سال ۴۳۴ هق (۱۰۴۲ م) در شهر جرجان (گرگان) به دنیا آمد. او سال‌های زیادی را در مناطق خراسان و خوارزم سپری کرد و درنهایت در سال ۵۳۱ هق (۱۱۳۶ م) در شهر مرو درگذشت. مهم‌ترین اثر طبی او کتاب فارسی *ذخیرهٔ خوارزمشاهی* است؛ این اثر یک دائره‌المعارف پزشکی‌ـداروشناسی به زبان فارسی است که بیش از ۷۵۰۰۰۰ واژه در حدود ده جلد دارد. *ذخیرهٔ خوارزمشاهی* به‌خاطر جامعیت مطالب (از طبقه‌بندی بیماری‌ها تا داروهای ساده و مرکب) و نثر فاخر فارسی، به‌عنوان یکی از منابع اصلی طب ایرانی شناخته شده و هم‌رتبهٔ *قانون* ابن‌سینا قرار می‌گیرد. جرجانی را یکی از پیشگامان پزشکی ایرانی در قرون پنجم و ششم هق دانسته‌اند که تأثیر تاریخی آثار او تا قرن‌ها بر طب ایرانی ایران باقی مانده است (۱۵).

۵) سید محمدحسین عقیلی خراسانی

محمدحسین عقیلی خراسانی شیرازی از دانشمندان طب ایرانی در اواخر قرن یازدهم یا اوایل قرن دوازدهم هق (قرن‌های ۱۷ تا ۱۸ م) بود. مهم‌ترین اثر او کتاب *مخزن الادویه* است که به زبان فارسی تألیف شده و یکی از جامع‌ترین دائره‌المعارف‌های طب گیاهی و داروسازی سنتی ایرانی محسوب می‌شود. این کتاب شیوا به شرح مفصل خواص داروهای ساده و مرکب می‌پردازد و برای اولین بار در متون فارسی، نام‌های علمی گیاهان دارویی نیز در آن ذکر شده است. *مخزن الادویه* به مدت چند سده پس از تألیف،

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-10-31]

[DOI: 10.22034/jiitm/16.2.8]

به‌عنوان منبع استانداردی برای تحصیل طب ایرانی استفاده می‌شد (۱۶).

معرفی و انواع رازیانه

رازیانه با نام‌های متعددی همچون «بادیان»، «سونف»، «انیسون رومی» و «دالان بزرک» شناخته می‌شود (۱۶). این گیاه به دو نوع اصلی بستانی (کاشتنی) و بَرّی (بیابانی) تقسیم می‌شود. نوع بستانی به «مارثون» و نوع برّی به «اقومارثون» معروف است. براساس منابع کهن، رازیانهٔ بستانی کیفیت دارویی بالاتری دارد و مزاج آن در ابتدا گرم و در انتها خشک توصیف شده است، درحالی‌که رازیانهٔ برّی خشک‌تر و قابض‌تر است (۹، ۱۶).

نوع بستانی: گرم‌تر و مرطوب‌تر، مناسب برای افزایش شیر و درمان بیماری‌های ناشی از سردی (۱۰).

نوع برّی: خشک‌تر و قابض‌تر، مؤثر در درمان سنگ کلیه، قولنج و بندآوردن شکم (۸).

اشکال و خواص دارویی رازیانه در متون پزشکی کهن

در اغلب منابع موردبررسی، اندام اصلی مورداستفاده از گیاه رازیانه، میوه (تخم رازیانه) گزارش شده است، هرچند در برخی متون همچون *قانون* و *مخزن الادویه* به برگ، ریشه و عصارهٔ رازیانه نیز اشاره شده است. اشکال دارویی به‌کاررفته شامل: جوشانده (برای مصارف خوراکی و موضعی)، پودر (سفوف)، ضماد (برای استعمال خارجی)، بخور و دود دادن و در برخی منابع، شربت و عصارهٔ رازیانه ذکر شده‌اند.

بررسی تطبیقی متون پزشکی کهن نشان می‌دهد که تمامی منابع موردمطالعه، مزاج رازیانه را گرم و خشک دانسته‌اند، هرچند درجهٔ این گرمی و خشکی بسته به نوع گیاه (بستانی یا بیابانی) و اندام مصرفی آن (تخم، برگ، ریشه) متفاوت گزارش شده است. از منظر کاربردهای دارویی، میان متون هم‌سویی قابل‌توجهی وجود دارد و همگی به خواصی چون گشایش سده‌ها، تقویت بینایی، افزایش شیر و ادرارآوری اشاره کرده‌اند. بااین‌حال، تفاوت‌هایی نیز در تأکیدات درمانی وجود دارد؛ به‌طوری‌که آثار *الحاوی* و *مخزن الادویه* به‌طور خاص بر جنبه‌های تریاقی و ضدسم‌بودن رازیانه تأکید کرده‌اند، درحالی‌که *ذخیرهٔ خوارزمشاهی* و *الأبنیه* بیشتر بر کاربردهای موضعی و بینایی‌افزا تمرکز داشته‌اند. همچنین، *القانون فی الطب* و *الابنیه عن حقایق الادویه* با نگاهی جامع‌تر، اثرات این گیاه را بر دستگاه گوارش، تعادل اخلاط و تنظیم قاعدگی برجسته کرده‌اند.

تحلیل تطبیقی متون کهن نشان می‌دهد که رازیانه در منابع مختلف با خواص دارویی متنوعی توصیف شده که مهم‌ترین کاربردهای درمانی آن به شرح زیر است:

- **اثرات بر دستگاه گوارش و تنفس**

در منابعی چون *مخزن الادویه* و *القانون فی الطب*، رازیانه به‌عنوان مُفتّح سُدَد و برطرف‌کنندهٔ انسدادهای کبد، طحال، کلیه و مثانه معرفی شده است (۸، ۱۱). همچنین برای درمان نفخ، قولنج، سرفه، آسم و التهاب معده توصیه شده و خصوصاً به شکل جوشاندهٔ تخم رازیانه همراه با انجیر و پرسیاوشان.

- **افزایش ترشح شیر و تنظیم قاعدگی**

در آثار رازی و جرجانی، به‌طور مکرر بر خاصیت شیرافزایی و تنظیم خون حیض تأکید شده است. نوع بستانی رازیانه بیشترین تأثیر را در این زمینه داشته و غالباً برای مادران شیرده و زنان در دوران نفاس تجویز می‌شده است (۷،۱۰).

- **بهبود بینایی**

اکثر متون به‌ویژه *مخزن الادویه*، *القانون فی الطب* و *الابنیه*، به تقویت قوهٔ باصره توسط عصارهٔ برگ تازه یا آب تقطیرشدهٔ رازیانه اشاره دارند. روش‌هایی چون سرمه‌کردن عصارهٔ خشک‌شده و مخلوط آن با عسل و سکنجبین رایج بوده است (۹، ۱۱).

- **دفع سموم و درمان گزیدگی**

رازیانه در طب ایرانی، به‌ویژه در *مخزن الادویه* و *الحاوی*، به‌عنوان پادزهر نیش حشرات سمّی و گزیدگی سگ هار توصیه شده و استعمال موضعی ریشهٔ پخته با عسل از روش‌های متداول درمان بوده است.

- **تأثیر بر کلیه و مجاری ادراری**

منابع موردبررسی به‌ویژه *ذخیرهٔ خوارزمشاهی* و *الابنیه عن حقایق الادویه*، *رازیانه* را ادرارآور، مفید برای درمان سنگ کلیه و بازکنندهٔ انسداد مجاری ادراری دانسته‌اند. همچنین خاصیت قابض آن در نوع برّی (وحشی) باعث بندآمدن اسهال و نفخ نیز شناخته شده است (جدول ۱).

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-10-31]

[DOI: 10.22034/jiitm/16.2.8]

جدول ۱. **خواص دارویی رازیانه در منابع کهن پزشکی**

بیماری‌های هدف	روش مصرف	اندام‌های مؤثر	خواص اصلی	مزاج	نام گیاه	نام نویسنده	کتاب
انسداد کبد، تب، ناراحتی معده، گزش	آشامیدن، سرمه، ضماد	تخم، برگ، ریشه	گشایش سدّه‌ها، تقویت بینایی، افزایش شیر، دفع بلغم	بستانی: گرم و خشک در دوم؛ بیابانی: گرم و خشک در سوم	رازیانه بستانی و بیابانی	ابن‌سینا	*القانون فی الطب*
درد کلیه، نفخ، قاعدگی، زخم‌ها	جوشانده، ضماد، سرمه	تخم، عصاره، صمغ، ریشه	مُدِر بول و حیض، تریاق سموم، تقویت بینایی، ضدقولنج	گرم و خشک	رازیانج	رازی	*الحاوی*
چشم، ادرار، تب‌های بلغمی	شربت، چشم‌کشی، خوراکی	دانه، آب گیاه	گشایش سدّه‌ها، دفع رطوبات، تقویت بینایی، مُدِر بول	خشک: گرم و خشک در دوم؛ تر: در دوم گرم و مرطوب	بادیان	جرجانی	*ذخیرهٔ خوارزمشاهی*
خفقان، سرفه، قولنج، التهاب معده، گزش	جوشانده، سفوف، با عسل، با سکبینج	تخم، برگ، بیخ	تحلیل ریاح، افزایش شیر، رفع بلغم، ضدنفخ، مُسکّن	بستانی: گرم و خشک در دوم؛ بیخ و تخم: قوی‌تر	رازیانج (مارثون)	عقیلی خراسانی	*مخزن الادویه*
چشم، رحم، معده، کلیه	چشم‌کشی، بخور، خوراکی	تخم، عصاره	تقویت بینایی، مُدِر بول، مُسکّن سردرد، ضدنفخ	گرم و خشک در اول	رازیانج	هروی	*الأبنیه عن حقایق الادویه*

- **کاربردهای متفرقه**

ضدالتهاب

تقویت معده و رفع بلغم لزج

افزایش میل جنسی

بهبود سردردهای ناشی از سرما

بحث

یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهد که رازیانه (رازیانج) در متون مختلف طب ایرانی جایگاه برجسته‌ای به‌عنوان گیاهی دارویی با طیف وسیعی از کاربردها داشته است. تقریباً تمامی متون موردبررسی، رازیانه را دارای مزاج گرم و خشک دانسته‌اند، گرچه در شدت این ویژگی‌ها و تأثیر آن بر عملکرد دارویی گیاه، تفاوت‌هایی میان اندام‌های مختلف گیاه (تخم، برگ، ریشه) و گونه‌های آن (بستانی و بیابانی) گزارش شده است (۱۰-۸). مطالعات مدرن نیز تفاوت‌های فیتوشیمیایی بین بخش‌های مختلف گیاه و گونه‌های متفاوت رازیانه را تأیید کرده‌اند؛ به‌عنوان مثال، پژوهش‌ها نشان می‌دهند که غلظت ترکیباتی مانند آنتول (مادهٔ مؤثر اصلی رازیانه) در دانه‌ها بیشتر از ریشه یا برگ است و این تفاوت می‌تواند بر خواص درمانی آن تأثیرگذار باشد (۱۷).

در سطحی کلی، همگرایی چشمگیری میان منابع دربارهٔ خواص اصلی رازیانه مشاهده می‌شود. خواصی چون گشایش سدّه‌ها، افزایش شیر، ادرارآوری و تقویت بینایی به‌طور مکرر در تمامی متون موردتأکید قرار گرفته‌اند (۷، ۹، ۱۰). مطالعات امروزی نیز برخی از این کاربردها را تأیید کرده‌اند؛ برای مثال، اثر شیرافزایی (Galactagogue) رازیانه در زنان شیرده در چندین کارآزمایی بالینی بررسی شده است. پژوهش‌ها نشان می‌دهد که مصرف عصارهٔ رازیانه به‌طور معناداری تولید شیر را در زنان شیرده افزایش می‌دهد که احتمالاً به‌دلیل ترکیبات فیتواستروژنی مانند آنتول است (۱۸). همچنین، خواص دیورتیک (ادرارآوری) رازیانه در مطالعات حیوانی تأیید شده است (۱۹).

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-10-31]

[DOI: 10.22034/jiitm/16.2.8]

بااین‌حال، تفاوت‌هایی نیز در تأکیدات عملکردی این گیاه وجود دارد که از نظر تاریخی و مکانی قابل‌تحلیل است. به‌طور خاص، *الحاوی* و *مخزن الادویه* رازیانه را دارای خواص تریاقی و ضدسم معرفی کرده‌اند و در این آثار به کاربرد آن در درمان گزش جانوران سمّی و گزیدگی سگ هار اشاره شده است. پژوهش‌های معاصر نشان می‌دهند که ترکیبات آنتی‌اکسیدانی رازیانه، مانند فلاونوئیدها، ممکن است اثرات ضدسموم را از طریق خنثی‌سازی رادیکال‌های آزاد و کاهش التهاب داشته باشند (۲۰). هرچند این یافته‌ها عمدتاً در مطالعات آزمایشگاهی و حیوانی مشاهده شده و نیازمند بررسی بیشتر در مدل‌های انسانی است.

در مقابل، *ذخیرهٔ خوارزمشاهی* و *الأبنیه* تأکید بیشتری بر کاربردهای موضعی و به‌ویژه اثرات چشمی رازیانه دارند که با ذکر استفاده از عصاره و آب تقطیرشدهٔ آن در درمان تاری دید و نزول آب در چشم همراه است (۹، ۱۰). مطالعات امروزی نیز فعالیت آنتی‌اکسیدانی قوی رازیانه را تأیید کرده‌اند که می‌تواند در محافظت از سلول‌های شبکیه در برابر استرس اکسیداتیو مؤثر باشد (۲۱). بااین‌حال، شواهد بالینی مستقیم دربارهٔ تأثیر رازیانه بر بیماری‌های چشمی هنوز محدود است.

همچنین، *القانون فی الطب* و *الابنیه عن حقایق الادویه* نگاه منظمی به تأثیرات سیستماتیک رازیانه بر گوارش، تنظیم اخلاط و تقویت معده داشته‌اند و در این میان به نقش آن در رفع نفخ، اسهال مزمن و اختلالات ناشی از بلغم تأکید شده است. مطالعات فارماکولوژیک مدرن، اثرات ضداسپاسم و ضدنفخ رازیانه را به ترکیبات آنتول و استراگول نسبت می‌دهند که با مهار فعالیت عضلات صاف روده، به کاهش نفخ و دردهای شکمی کمک می‌کنند (۲۲). همچنین، پژوهش‌ها نشان می‌دهند که رازیانه در مدل‌های حیوانی دارای اثرات ضداسهالی است (۲۳).

در مجموع، می‌توان نتیجه گرفت که رازیانه در نظام دارویی متون کهن، گیاهی چندمنظوره با سازگاری گسترده در درمان اختلالات مختلف به شمار می‌رفته و نوع کاربرد آن تا حد زیادی تابع زمینه‌های فرهنگی، اقلیمی و نظام تئوریک خاص هر حکیم بوده است. این موضوع می‌تواند پایه‌ای برای مطالعات داروشناسی تطبیقی معاصر باشد و زمینه‌ساز احیای استفادهٔ بالینی از این گیاه در درمان‌های مکمل شود.

نتیجه‌گیری

مطالعهٔ منابع پزشکی کهن نشان می‌دهد که رازیانه گیاهی با طیف وسیعی از کاربردهای دارویی بوده است. اجماع نسبی در ویژگی‌های مهمی چون شیرافزایی، ادرارآوری، تقویت بینایی و درمان نفخ، نمایانگر اعتبار تجربی این خواص در طول تاریخ است. بااین‌حال، اختلافاتی در نوع مصرف، تأکید بر نوع بستانی یا برّی و مزاج گیاه نیز وجود دارد که بازتاب‌دهندهٔ نگرش‌های منطقه‌ای و تفاوت‌های مکتب‌های طبی است.

تضاد منافع

نویسندگان این مقاله اعلام می‌دارند که هیچ‌گونه تضاد منافع مالی، علمی، شخصی یا نهادی در ارتباط با انجام این پژوهش وجود ندارد.

حمایت مالی

این پژوهش بدون دریافت هیچ‌گونه حمایت مالی از نهادهای دولتی، خصوصی یا غیردولتی انجام شده است.

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-10-31]

[DOI: 10.22034/jiitm/16.2.8]

References

1. Noreen S, Tufail T, Badar Ul Ain H, Awuchi CG. Pharmacological, nutraceutical, functional and therapeutic properties of fennel (*Foeniculum vulgare*). International Journal of Food Properties. 2023 Sep 22;26(1):915-27.
2. Aiello D, Ferradini N, Torelli L, Volpi C, Lambalk J, Russi L, *et al*. Evaluation of cross-species transferability of SSR markers in *Foeniculum vulgare*. Plants. 2020 Feb 1;9(2):175.
3. Badgujar SB, Patel VV, Bandivdekar AH. *Foeniculum vulgare* Mill: A review of its botany, phytochemistry, pharmacology, contemporary application, and toxicology. BioMed Research International. 2014;2014(1):842674.
4. Lucotte G, Thomasset T, Salmon A. Fennel (*Foeniculum vulgare*) rests on the Holy Maria-Magdalena's hairs, studied by scanning electron microscopy and elemental analysis. Archaeological Discovery. 2018 May 30;6(3):216-70.
5. Rabalais J, Kozan P, Lu T, Durali N, Okamoto K, Das B, *et al*. The effect of a Fennel extract on the STAT signaling and intestinal barrier function. bioRxiv. 2021 Jul 2:2021-07.
6. Neamah WH, Hasan FA. Effect of foliar application of *Alhagi maurorum* extract on *Foeniculum vulgare* growth. Journal of Agricultural Science. 2023;15(3):45-52.
7. Rhazes. *Al-Hawi fi al-Tibb* (The Liber Continens). Translated by AfshariPour S. Tehran: Academy of Medical Sciences; 2005. P:178. [In Persian].
8. Avicenna. *Al-Qanun fi al-Tibb* (The Canon of Medicine). Translated by Sharafkandi A. Tehran: Soroush Publications; 1978. [In Persian].
9. Harawi AM. *Al-Abnyia 'an Haqa'iq al-Adwiya*. Edited by Bahmanyar A. Tehran: University of Tehran Press; 1967. P:165. [In Persian].
10. Jurjani SI. *Zakhireye Khwarazmshahi*. Qom: Institute of Natural Medicine Rehabilitation; 2012. [In Persian].
11. Aqili Alavi Shirazi SMH. *Makhzan al-Adwiya*. India: Kolkata Press; 1844. P:3,59-60,64-79,133. [In Persian].
12. Anjum S. Al-Razi: A distinguished physician of the medieval history: A review of his method and influence. Revelation and Science. 2015 Dec 17;5(2):45-50.
13. Amr SS, Tbakhi A. Ibn Sina (Avicenna): The prince of physicians. Annals of Saudi Medicine. 2007 Mar;27(2):134-5.
14. Harawi AM. *Al-Abnyia 'an Haqa'iq al-Adwiya*. Tehran: Tehran University Press; 1967. [In Persian].
15. Moattar F, Ardekani MR, Ghannadi A. The life of jorjani: One of the Persian pioneers of medical encyclopedia compiling: On the occasion of his 1000th birthday anniversary (434, AH-1434, AH). Iranian Red Crescent Medical Journal. 2013 Sep 5;15(9):763-66.
16. Ardakani MR, Farjadmand F, Rahimi R. Makhzan al adviyeh and pointing to the scientific names of medicinal plants for the first time in a Persian book. Traditional and Integrative Medicine. 2018 Dec 22:186-95.
17. Zengin M, Özcan MM, Çetin Ü, Gezgin S. Mineral contents of some aromatic plants, their growth soils and infusions. Journal of the Science of Food and Agriculture. 2008 Mar;88(4):581-9.
18. Drugs and lactation database (LactMed®) [Internet]. Bethesda (MD): National Institute of Child Health and Human Development; 2006-. Fennel. [Updated 2024 Nov 15]. Available from: https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books /NBK501793/
19. Rahimi R, Ardekani MR. Medicinal properties of *Foeniculum vulgare* Mill, in traditional Iranian medicine and modern phytotherapy. Chinese Journal of Integrative Medicine. 2013 Jan;19(1):73-9.
20. Noreen S, Tufail T, Bader Ul Ain H, Ali A, Aadil RM, Nemat A, *et al*. Antioxidant activity and phytochemical analysis of fennel seeds and flaxseed. Food Science & Nutrition. 2023 Mar;11(3):1309-17.
21. Rather MA, Dar BA, Sofi SN, Bhat BA, Qurishi MA. *Foeniculum vulgare*: A comprehensive review of its traditional use, phytochemistry, pharmacology, and safety. Arabian Journal of Chemistry. 2016 Nov 1;9:S1574-83.
22. Portincasa P, Bonfrate L, Scribano ML, Kohn A, Caporaso N, Festi D, *et al*. Curcumin and Fennel essential oil improve symptoms and quality of life in patients with irritable bowel syndrome. Journal of Gastrointestinal & Liver Diseases. 2016 Jun 1;25(2).
23. Birdane FM, Cemek M, Birdane YO, Gülçin İ, Büyükokuroğlu ME. Beneficial effects of *Foeniculum vulgare* on ethanol-induced acute gastric mucosal injury in rats. World Journal of Gastroenterology: WJG. 2007 Jan 28;13(4): 607.

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-10-31]

[DOI: 10.22034/jiitm/16.2.8]

Review Article
(Narrative)

A historical review of the medicinal uses of Fennel in Persian Medicine

Jamile Khoshsourat[a], Narges Tajik[b,c]*

[a]Student Research Committee, School Health and Religion, Qom University of Medical Sciences, Qom, Iran
[b]Department of History of Medicine, School of Persian Medicine, Tehran University of Medical Sciences, Tehran, Iran
[c]Scientific Student Association of History of Medicine, Student Scientific Research Center, Tehran University of Medical Sciences, Tehran, Iran

Abstract

This study aims to investigate the historical medicinal applications of Fennel (*Foeniculum vulgare* Mill.) in classical Persian medical texts. Key sources analyzed in this comparative study include *Al-Hawi fi al-Tibb* by Muhammad ibn Zakariyyā al-Rāzī, *Al-Qanun fi al-Tibb* by Avicenna, *Al-Abnyia 'an Haqa'iq al-Adwiya* by Abu Mansur Muwaffaq Harawi, *Zakhireye Khwarazmshahi* by Sayyid Isma'il Jurjani and *Makhzan al-Adwiya* by Aqili Khorasani. Conducted through a qualitative, historical-analytical approach, the research extracted data on plant parts used, methods of administration, target ailments, and the temperamental characteristics of Fennel. Findings indicate that Fennel, characterized by a warm and dry temperament in Persian medicine, held a prominent status and was traditionally employed to treat gastrointestinal, respiratory, and visual disorders, as well as to promote lactation, regulate menstruation, and eliminate toxins. Differences in the emphasis on specific uses across the sources reflect the diverse perspectives and clinical experiences of Persian medical scholars. Comparative analysis with modern pharmacological evidence may provide a foundation for the scientific and clinical application of Fennel in complementary medicine and traditional pharmaceutics.

Keywords: Foeniculum; History of Medicine; Persian Medicine; Pharmacology

Corresponding Author: tajik-n@razi.ac.ir

[Downloaded from jiitm.ir on 2026-10-31]

[DOI: 10.22034/jiitm/16.2.8]

Please cite this article as:
Khoshsourat J, Tajik N. A historical review of the medicinal uses of Fennel in Persian Medicine. Journal of Islamic and Iranian Traditional Medicine. 2025;16(2):79-86. doi:10.22034/jiitm/16.2.8

Copyright: ©Journal of Islamic and Iranian Traditional Medicine. This is an open-access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution-Noncommercial 4.0 International License.